

של מלח של אשתו של לוט, וחומת יריחו שנבלעה במקומה, על כולן צריך שיתן הוראה ושבה לפני המקום.⁽⁴²⁾

דנה הגמרא: בשלמא "מעברות הים" מצינו שנעשה בהם נס, דכתיב [שמות יד כב] "ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה", וגם ב"מעברות הירדן" מצינו שנעשה נס דכתיב [יהושע ג] "ויעמדו הכהנים נושאי הארון ברית ה' בחרבה בתוך הירדן הכן, וכל ישראל עוברים בחרבה, עד אשר תמו כל הגוי לעבור את הירדן", אלא "מעברות נחלי ארנון" מנלן שנעשה שם נס?

— דכתיב [במדבר כא יד] "על כן יאמר בספר

מלחמות ה' את זה בסופה ואת הנחלים

ארנון ועל כך תנא: "את זה בסופה" — שני

מצורעים היו, ושמותיהם "את" ו"הב"⁽⁴³⁾ דהו

מהלכין "בסופה" דהיינו בסוף מחנה ישראל כי

מצורעים משתלחים מחוץ למחנה,⁽⁴⁴⁾ כי הו

קא חלפי בני ישראל דרך עמק נחל ארנון, אתו אמוראי עבדי לחון נקירותא [מערות] תג-ב בהרים שלצדי הנחל, ומישו [התחבאו] בהון. אמרי: כי חלפי ישראל הכא, נצא מהמערות שהם בגובה ההר, ונקטלינו? ולא הו ידעי דארון הוה מסגי [הולך] קמיהו דישראל, והוה ממייך להו טורי מקמיהו [משפיל את ההרים שלפניהם, כדי ליישר להם את הדרך], כיון דאתא ארון להרי ארנון, אדבקו טורי בהדי הדדי ונכנסו הבליטות שבהר זה לתוך המערות שבהר שכנגדו, וקטלינו לאמוריים שנחבאו בהן, ונחת דמיהו לנחלי ארנון. כי אתו המצורעים "את" ו"הב"

המצורעים, אך רבינו חננאל נקט ששמו היה "והב".

ולכאורה משמע שישבו שניהם יחד, וכן מוכח בב"ב [כ א], ותמוה שבפסחים [מז ב] מצינו ש"בדד ישב" ולא יהיו טמאים אחרים אצלו.

44. אונקלוס תרגם פסוק זה באופן אחר, ונקט שהכוונה לניסים ש"יהב" — נתן להם ה' "בסופה" — בים סוף, וביאר הצל"ח שתרגם מפי רבי אליעזר ורבי יהושע, ורבי אליעזר סובר שהותרו המצורעים להכנס למחנה בעת המסעות [תענית כא ב], ולכן אי אפשר לבאר שהם ראו את הנס מחוץ למחנה. [וראה בספרי דבי רב שמה ששינונו בספרי שהענן היה נמשך גם על

42. תוס' [ד"ה אבני] כתבו שעל נס של רבים מברך דוקא בניסים כגון אלו, שניכרים מתוך המקום, ולכן אינו מברך על מקום שנפל בו מחנה סנחריב, אך בעל הנס עצמו מברך אפילו אם הנס אינו ניכר במקום [ויל"ע מה דין יוצאי חלציו]. וביאר המ"ב כי אף אם אפשר לכוון היכן היה הנס, כיון שלא נעשה בגוף האדמה אין מברכין עליו [ולדבריו האבן שישב עליה משה הועילה לתפילתו]. והוסיף הגר"א"מ הורביץ שרק אינו מזכיר את המקום בברכתו, אך ודאי מברך על הנס עצמו, וכמו שמצינו ב"ערבות וגמל", ראה הערה 37.

43. ע"פ המבואר בסמוך, וכתב הצל"ח ששם השני היה "הב" ו"והב" הוא ו' החיבור בין שני

למקום הנחל, שחזר למצבו הקודם אחר שמחנה ישראל עבר מעליו, חזו דמא דקא נפיק מביני טורי, אתו ואמרי להו לישראל, ואמרו ישראל שירה, היינו דכתיב [שם טו] "ואשד [שפך] הנחלים אשר נטה לשבת ער, ונשען לגבול מואב", ודרשוהו שנסוב על שפך דם האמוריים שנגרם על ידי שההר שבצד האמוריים נטה ממקומו אל ההר שבצד מואב.

שנינו בבבוייתא שמברך על ראיית "אבני אלגביש", ולא מצינו אבנים אלו במקרא אלא לגבי מלחמת גוג ומגוג, שנאמר [יחזקאל לח כב] "ונשפטתי אתו בדבר וכדם וגשם שוטף ואבני אלגביש, אש וגפריית אמטיר עליו ועל אגפיו ועל עמם רבים אשר אתו".

ומבררת הגמרא: מאי "אבני אלגביש"? — תנא "אבנים שעמדו באויר על גב [על ידי] איש, וירדו על גב איש". ומבאר הגמרא את כוונת התנא: "עמדו על גב איש" — זה משה, דכתיב בו "איש" בפסוק [שם יב ג]: "והאיש משה עניו מאד", וכתיב שהברד במצרים נעצר על ידי תפלתו, שנאמר [שמות ט לג] "ויפרוש כפיו אל ה'.... ויחדלו הקולות והברד, ומטר לא נתך ארצה", והיינו כי אפילו מה שכבר היה באויר לא הגיע לארץ. "ירדו על גב איש" — זה יהושע, דכתיב בו "איש" בפסוק [במדבר כז יח]: "קח לך את

יהושע בן נון איש אשר רוח בו", וכתיב במלחמתו עם האמוריים [יהושע י]: "ויחי בנוסם מפני בני ישראל, הם במורד בית הורון וה' השליך עליהם אבנים גדולות", נמצא שאבני אלגביש" הם ה"אבנים הגדולות", ונקראו כך כי ירדו "על גב איש", ושאר אבני הברד שנשארו עתידים ליפול במלחמת גוג ומגוג.

שנינו בבבוייתא שמברך על ראיית "אבן שבקש עוג מלך הבשן לזרוק על ישראל". ומפרשת הגמרא שדבר זה — גמרא גמירי לה. שכך אמר עוג: מחנה ישראל כמה הויה? — תלתא פרסי, איזיל ואיעקר טורא [הר] בר תלתא פרסי, ואישדי עליהו, ואיקטלינהו. אזל, עקר טורא בר תלתא פרסי ואייתי על רישיה, ואייתי קודשא בריך הוא עליה [על ההר] קמצי [נמלים⁽⁴⁵⁾], ונקבוה, ונחית ההר בצואריה, הוה בעי למשלפה, ונעשה נס ומשכי שיניה להאי גיסא ולהאי גיסא, ולא מצי למשלפה.

והיינו דכתיב [תהלים ג] "שני רשעים שברת", וכדרכי שמעון בן לקיש, דאמר רבי שמעון בן לקיש, מאי דכתיב "שני רשעים שברת"? — אל תקרי "שברת", אלא "שרבבת", והיינו שינוי של עוג שהשתרכבו.⁽⁴⁶⁾

וסופו של עוג כך היה: משה כמה הוה

המצורעים, לא היה על מקומם שם מחנה ישראל].

45. כך פירש רש"י, והערוך [קמץ, ד] נקט שהם חגבים, והרש"ש הביא שכך פירש בכמה מקומות, אכן ביבמות [קכא ב] כתב רש"י ש"קמצי" הם "חגב או נמלה". ובמחברת

הערוך [דחף] כתב שהכוונה לעוף הדוכיפת, שתרגמו [ויקרא יא יט] "נגר טורא", ע"ש שנקר את ההר, שהרי אין דרך חגב לנקר הר.

46. הרשב"א העיר שהרי הברכה נקבעה על ה"אבן" שבקש לזרוק, ואיך הביאה הגמרא שמחשבתו היתה לזרוק "הר". וביאר שבאמת

גובהו? — עשר אמות, שקיל נרנא [מקל] בר עשר אמיין, שוור [קפץ] עשר אמיין, ומחיייה [משה לעוג] בקרסוליה, (47) וקמליה. (48)

שנינו בברייתא שמברך על ראיית "אבן

שישב עליה משה ובקש רחמים על ישראל בשעה שנעשה יהושע מלחמה בעמלק". ומבאר הגמרא את הנס שנעשה בה: דכתיב [שמות יז יב]: וידי משה כבדים ויקחו אבן וישימו תחתיו וישב עליה... ויחלוש יהושע את עמלק. (49)

רצה לזרוק אבן גדולה, והרואה אבן זו מברך על הנס, כי ניכר עליה שרק איש בממדים של עוג יכול לזורקה, וכאן מבאר הגמרא שעוג היה היחיד שלא ירא להתעסק עם ישראל, כי ידע שקיום עם ישראל אינו תלוי בריבויים, שהרי כל העם נכלל בג' פרסאות, ובהכרח שהם קיימים בזכות אבותיהם שנמשלו להרים [מראש צורים — במדבר כג], ולכן חשב שהוא קודם להם בזכות אברהם, שהרי הודיע לו על מלחמת המלכים [ראה נדה סא ב], ורצה לעקור זכות זו מהם והופכו עליהם. ועל כן "באו קומציי" שהם ישראל שכוחם בלשונם, ובתחיתם ירדה זכות אברהם מראשו ונתלתה בצוארו והקתה את שיניו.

והמהרש"א תמה, שהרי האבות נקראו "הר" רק כלפי בניהם, מלשון "הורים", אך לא כלפי עוג, ואף אם משה ירא מזכותו, הוא עצמו לא יכל לסמוך על זכות אברהם, וראה גור אריה [במדבר כא לג] ובה"ל [ד"ה ואבן].

47. ראה במדרש רבה [סוף וזאת הברכה] שמי המבול לא הגיעו לקרסוליו מפני גובהו, והיינו כשעמד על ההרים שכוסו הט"ו אמה מעליהם, [ומיושבת הערת הרד"ל שם].

והמהרש"א הביא פירוש רש"י עה"ת שאורך ערשו היה תשע אמות במדת האמה שלו עצמו, וביאר שהכרחו מסוגיין, שהרי מבואר שהיה גבוה הרבה יותר מט' אמות, ותמה הרמ"ע מפאנו [שו"ת ג] הרי כל אדם גבוה ג' אמות באמה שלו, אכן כבר הביא הרמב"ן [ב"ב

ק ב] מדרש שעוג היה בריה מנוולת, והיה רחבו קרוב למחצית אורכו.

48. ביאר הגר"א שהכהו בקרסולו ומחמת המכה נפל, וכיון שהיה גבוה מאד נמצא שנחבט מאד בנפילתו ונהרג. מיד.

והרשב"א ביאר שהכוונה שהוצרך משה לצרף את זכות עצמו, ואת זכות ישראל שהיא כמקל לפעול בו, ו"קפץ למעלה" היינו זכות אבות, ובכך הכהו בקרסולו, דהיינו שביטל ממנו את זכות הפסיעות שפסע בקרסוליו לבא אל אברהם במלחמת המלכים.

49. הרשב"ץ הקשה, הרי הנס נעשה במקום המלחמה ולא במקום האבן. וביאר שהנס נעשה בזכות שמשה הצטער בצערם של ישראל, ולא ישב על כר וכסת אלא על אבן. והמהרש"א כתב שע"י נשיאת כפיו גבר ישראל, והיינו שכל הנצחון היה ע"י שהביטו אל משה וראו כי ידיו של משה עושות מלחמה. ויתכן עוד, שהרי עמלק חישבו את השעה מתי יעלה מזלם לנצח, ומשה העמיד להם את החמה וערכבם [רש"י שמות יז יב], נמצא שהנצחון לא היה בעצם המלחמה אלא בערכוב השעה ע"י תפלתו.

ובהעמק שאלה [כו ו] תמה הרי מלחמה זו היתה כדרך הטבע, ולא ראו את הנס בנצחון. ולכן ביאר שאין הברכה על הצלת ישראל, אלא על מה שנתן ה' כח למשה להגביה ידיו במשך יום שלם, שאין זה בדרך הטבע אפילו בסיוע אחרים [ונקט שהברכה על הנס ולא על ההצלה].

הציל את לוט.

אמר רבי יוחנן: אפילו בשעת כעסו של הקדוש ברוך הוא זוכר את הצדיקים, שנאמר [בראשית יט כט] "ויהי בשחת אלהים את ערי הכנען, ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה וגו'". הגמרא שבה לברר את הנס שארע ב"חומת יריחו שנבלעה".

תמהה הגמרא: וכי חומת יריחו נבלעה, והא נפלה — כפי שנאמר [יהושע ו] "ויהי כשמוע העם את קול השופר ויריעו העם תרועה גדולה ותפול החומה תחתיה?"

מבאר הגמרא: כיון דפותיה [רוחבה] ורומה [וגובהה] כי הדדי נינהו, ואילו נפלה על צידה לא היתה הנפילה ניכרת, שהרי גובהה היה נשאר כפי שהיה בעומדה, משום הכי אבלעה בלועי, וזו נקראת "נפילה" בחומה כזו.

אמר רב יהודה אמר רב: ארבעה צריכין

שנינו בברייתא שמברך על ראיית "אשתו של לוט". ומביאה הגמרא שנעשית נציב מלח בנס, שנאמר [בראשית יט כו]: "ותבט אשתו מאחוריו ותהי נציב מלח".⁽⁵⁰⁾

שנינו בברייתא שמברך על ראיית "חומת יריחו שנבלעה". ומביאה הגמרא את הנס שנעשה בה: דכתיב [יהושע ו]: "ותפול החומה תחתיה".

מקשה הגמרא: בשלמא כולהו, מצינו שארע בהן ניסא, אלא "אשתו של לוט" הרי פורענותא הוא?

מתרצת הגמרא: באשת לוט הכוונה היא דאמר "ברוך דיין האמת".

תמהה הגמרא: והא בסוף הברייתא "צריך שיתן הודאה ושבח" קתני?

מתרצת הגמרא: תני "על לוט ועל אשתו מברכים שתיים, על אשתו אומר ברוך דיין האמת,⁽⁵¹⁾ ועל לוט אומר ברוך זוכר את הצדיקים",⁽⁵²⁾ כי זכר ה' את אברהם ובזכותו

50. הרמב"ם [ברכות י] השמיט את הברכה על אשת לוט, וראה בביאור הרד"ל לפרקי דרבי אליעזר [כה, פ] שנציב המלח נשטף ונמס כאשר יצא הים מגבולו אחר רעידת אדמה, אולם בפירוש ר"י בכור שור [בראשית שם] ובסדר הדורות [ב"א מז] מעידים שעדיין הוא קיים [וראה בפרד"א שם שכל יום לוחכין אותה השוורים ובערב צומחת, ובסדר הדורות שם מעיד שתמיד נשאר ממנה ב' טפחים, ובחצות הלילה גודלת].

51. בשעה"צ [שם כב] תמה הרי אשת לוט לא היתה מישראל, ואין מברכין "דיין האמת" על עכו"ם [רכה ט]. וכתב שהצער הוא על שלא

הועילה זכות אברהם להצילה, ודבר זה מורה על תוקף הדין, ולכן מברך במקום זה על הצלת לוט, כי במקום זה ניצל אף שהיה הדין בתוקפו [וראה ט"ז ב ומ"ב כח והערה הבאה].

52. גירסת הרא"ש "הרואה אשתו של לוט מברך שתיים עליה אומר דיין האמת ועל לוט זוכר הצדיקים", ומשמע שבמקום שרואה את אשתו מברך גם על לוט. אולם הרי"ף גרס "על לוט ועל אשתו אומר שתיים, על לוט וכו' ומשמע שעל כל אחד מברך במקומו. ובשעה"צ [שם כג] צידד שגם לדעת הרי"ף מברך שתיהן במקום נציב המלח של אשתו, כי רק שם ידוע שהוא מקום ניסתם מסדום, אך קבר לוט אינו

להודות כשיוצאים ממצבם אשר שכיח בו סכנה. (53) ואלו הם: (54) א. יורדי הים ב. הולכי מדברות ג. זמי שהיה חולה ונתרפא ד. זמי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא (55).

ומבאר הגמרא: "יורדי הים" מנלן שצריכין

להודות? — דכתיב [תהלים קז כג-כד] "יורדי הים באניות וגו' המה ראו מעשי ה'". ואומר עוד [שם כה-כו] "ויעמד רוח סערה יעלו שמים ירדו תהומות". (56) ואומר עוד [שם כז] "יחזגו וינועו כשכור". ואומר עוד [שם כח] "ויצעקו אל ה' בצר להם

מקום זכירת הצדיקים [וביאר שכוונת "על לוט ועל אשתו" היא בשבילו ובשביל אשתו]. ובפירות תאנה כתב שהברכה על אשת לוט אינה משום שמועות רעות, שהרי היא שמועה הידועה לו, אלא כך מברך על נס לפורענות.

53. כתב המאירי שהכריייתא נקטה את ארבעת האופנים שהסכנה שכיחה בהם תמיד, והיוצא ממצבים אלו מברך אפילו אם לא נקלע לסכנה בפועל, אך ודאי שגם כל הנקלע לסכנה מסוג אחר, אם נחלץ ממנה, מברך, וכ"כ הריב"ש [שלזן] שהרי סכנת המדבר היא מפני אריה, ומה לי אם ניצל ממנו בעיר, ולכן הורה רבא לברך כשניצל מארי, וראה ביאור הגר"א [ק"ט כ].

אולם האבודרהם נקט שמברך רק בארבעת אופנים אלו, שיש להם מקור מהכתוב בתהלים, וביאר המ"ב [שם לא] שרק באלו תקנו ברכה, כי הם שכיחים ביותר.

והמהרש"א כתב שנקטו את ארבעת אלו שכוללים את כל הסיבות המונעות מהאדם להגיע אל שלמותו: א. הולכי מדבריות, שרודפים אחר פרנסה, ונאמר בהם "רעבים וגם צמאים". ב. אסיר, שיד שונאיו עליו. ג. חולה, שובעו החלוש מונעו מלימוד ותפלה. ד. יורדי הים, שהם הטרודים מחמת ריבוי העושר. וראה עוד הערות 56-57.

54. תוס' הקשו למה שינה רב מסדר הכתוב שהביאה הגמרא מתהלים, ובו "הולכי מדבריות" הוזכרו תחילה. וביארו, שבתהלים נקט את המסוכנים תחילה, ואילו רב נקט את המצויים

תחילה.

ורבינו יונה והערוך [ארבע] הביאו מרב האי גאון שביאר להיפך שבתהלים נקט את המצויים תחילה, ואילו רב נקט את המסוכנים תחילה, כי רוב החבושים בבית האסורים הם בעבור ממון ואינם מסוכנים כל כך, [וראה בברכי יוסף שהביא בשם הר"י מיגש שהאסור על עסקי ממון מברך כי לא היה אדון לנפשו, וראה בבה"ל ד"ה חבוש דהיינו רק כשנאסר לתקופה ממושכת, אך אם היה רק במעצר לכמה ימים, נחשב אדון לנפשו, ולא יברך].

ובמג"א [ריט א] כתב שחייב ההודאה הוא בחבוש על עסקי נפשות, שהוא בסכנה. וביאר המחצית השקל שדקדק בדברי רבינו יונה שלא כתב שהרוב חבושים "על עסקי ממון", אלא "בעבור ממון", והיינו שאף שנחבשו על עסקי נפשות אפשר לפדותם בממון. ובבה"ל [שם] ביאר שהערוך לשיטתו שחולה מברך אפילו אם יש לו רק מיחוש, אך המג"א הולך בשיטת השו"ע שחולה אינו מברך אלא אם עלה למטה.

55. בבה"ל שם צידד כי לדעת המג"א שרק חבוש על עסקי נפשות מברך מפני שהיה בסכנה, נמצא שאינו מברך אלא אם נאסר עד שיתברר דינו, אך אם עצם המאסר הוא לעונש, אף שנאסר על עסקי נפשות, לא יברך. ודחה, שצריך להודות על שנשפט מתחילה רק למאסר ולא למיתה.

56. בבה"ל [ד"ה יורדין] כתב שיורדי הים והולכי מדבר מברכים אפילו אם לא נקלעו

וממצוקותיהם יוציאם", ואומר עוד [שם כט] "יקם סערה לדממה" ואומר עוד [שם ל] "וישמחו כי ישתוקו" ואומר בסוף הענין [שם לא-לב] "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם" "וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו".

ממשיכה הגמרא לבאר: "הולכי מדברות" מנלן שצריך להודות? — דכתיב [שם ד-ח] "תעו במדבר בשימון דרך, עיר מושב לא מצאו. רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף, ויצעקו אל ה' ממצוקותיהם יוציאם, וידריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם".

"מי שחלה ונתרפא" מנין שצריך להודות? — דכתיב [שם יז-יט] "אולים מדרך פשעם

ומעוונותיהם יתענו, כל אכל תתעב נפשם ויגיעו עד שערי מוות, ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יושיעם, ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם".

"מי שהיה חבוש בבית האסורין" מנלן שצריך להודות? — דכתיב [שם ייא] "ישבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל⁽⁵⁷⁾, כי המרו אמרי אל ועצת עליון נאצו, ואומר עוד [שם יב] "ויכנע בעמל לבם כשלו ואין עוזר", ואומר עוד [שם יג] "ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יושיעם", ואומר עוד [שם יד] "יוציאם מחשך וצלמות ומוסרותיהם ינתק" ואומר עוד [שם טו-טז] "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם", "ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה".⁽⁵⁸⁾

ועליהם נאמר הכתוב "וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו" שממנו למדו את הברכה, ואחר החרבן תקנו שעל כלם יברכו ברכה תחת הקרבן [והעלה מכך שכל המודים אינם מברכין בלילה כי ברכתם תחת הקרבן, חוץ מיורדי הים, שלא התחייבו מעיקרא אלא בברכה].

אמנם רש"י במנחות [כת"י ד"ה תודת] כתב ש"ויזבחו זבחי תודה" נסוב על כל הארבעה, וראה גם חזקוני [בראשית ח כ] שנח העלה עולות בצאתו מהתיבה, כדין כיורדי הים באניות. ותמוה למה לא הביא תודה, ואם משום שלא הותרה לו אכילת בשר אלא אחר קרבן זה [ראה סנהדרין נט ב]. הרי מצינו שהבל הביא שלמים [ראה זבחים קטז א]. ויתכן לבאר שבאמת קרבן עולה עדיף, אלא שחויב קרבן תודה עיקרו הוא לצורך סיפור הנס בעת אכילתה ברכים, [כדברי הנצי"ב בהעמק דבר ויקרא ז יג, העמק שאלה

לסכנת סערה או טעות בדרך, [ואף לשיטת האבודרהם שתקנו ברכה רק בסכנות שיש להם מקור מקרא] אין צורך שיקלע בפועל לסכנה שתיאר הכתוב, אלא שתקנו לכל העלול להקלע לסכנות אלו, שיברך כשיצא ממצב שעלול להם, וכמבואר בהערה 53.

57. בבה"ל [סוף ד"ה חבוש] הביא שיש שלמדו מלשון הכתוב כי חבוש מברך רק אם היה כבול בכבלי ברזל, ודחה שאין צריך שיהיה בצרה כלשון הכתוב ממש, כמבואר בהערה הקודמת.

58. הרא"ש כתב שברכת הגומל נתקנה במקום קרבן תודה, ותמה החתם סופר [או"ח נא] שהרי חיובה מבואר בפסוקים אלו, ולמה החשיבה כ"תקנה". וביאר שפסוק טז "ויזבחו זבחי תודה" נאמר אחר ג' שצריכים להודות, והם מביאים זבחי תודה, אך יורדי הים כתוב אחר פסוק זה,

דנה הגמרא: מאי מברך? — אמר רב יהודה: "ברוך גומל חסדים טובים"⁽⁵⁹⁾.

עשרה⁽⁶¹⁾ דכתיב [שם לב] "וירוממוהו בקהל עם וגו'" ו"קהל" הוא עשרה אנשים.⁽⁶²⁾

אבי אמר: וצריך לאודויי קמי⁽⁶⁰⁾

מר זוטרא אמר: וצריך שיהיו תריין מינייהו

קעא], ואילו נח שכל הניצולים היו עמו, הרי לא היה לו למי לספר, ולכן העדיף להביא עולה [וראה בכתבי הגרי"ז לפרי יתרו, שמשה לא יכל לקיים דין סיפור הנס עד שבא יתרו שלא ראה את הנסים].

ובתוס' כתבו שנוהגים לברכה כשעולים לתורה, וביאר החתם סופר [שם] ע"פ דברי המג"א [רפב] שבעל יולדת חייב לעלות לתורה במקום קרבן יולדת, וכן ברכת הגומל שהיא במקום קרבן תודה מקומה בעליה לתורה.

59. הרי"ף והרא"ש גרסו "הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב", ובב"י [ריט] ביאר שגומל טוב אפילו לאותם שהם "חייבים" [רשעים], וגם אני כאחד מהם, שאע"פ שאיני הגון גמלני כל טוב [ויתכן שמקור לזה מהפסוק "יודו לה' חסדו — עמם, ונפלאותיו לבני אדם — אחרים שהם "חייבים" כמוהם]. ובשו"ת מהר"ם מינץ [יד] כתב שאומר "הגומל לחייבים" כי כיון שחלה מסתמא חטא קודם לכן, וכתב האבני נזר [או"ח לט] כי גם יורדי הים והולכי מדבר מברכים, אף שהם הכניסו את עצמם לסכנה, כי אם הלכו לפרנסתם הרי הוצרכו לכך כי קלקלו מעשיהם, ואם הולכים סתם, הרי חטאו בכך גופא שהכניסו עצמם לסכנה.

ובמג"א העלה מכך שקטן אינו מברך, כי אינו יכול לומר "חייבים" כי אינו בר עונשין, ואינו יכול לדלג ולשנות ממטבע הברכה, ובאבני נזר [שם] תמה שהרי מצינו בסמוך שיוצא בברכת "ברוך רחמנא דיהבך לן וכו'" ומשמע שאין לשון "חייבים" מעכב במטבע הברכה.

60. הרמב"ם [ברכות י ח] כתב ש"עומד ביניהם ומברך", ותמה הכסף משנה מנין לו זה? ובאליהו רבה נקט שכוונתו מנין שמברך מעומד, ולכן כתב שברכתו נחשבת כהלל, והלל מברכין מעומד וביום [וראה ב"ח]. ודחה החתם סופר שהרי מברך על הנס, ודומה להלל בליל פסח שנאמר בלילה ומישוב, וכתב שעומד רק מפני כבוד הציבור שמברך לפניהם.

ובמעשה רוקח ביאר שקושיית הכס"מ מנין שעומד "ביניהם", וביאר ש"בקהל עם" משמע בתוכו. ויתכן עוד שכוונת הרמב"ם להשמיע שאין העשרה נצרכים כ"ציבור" לידבר שבקדושה, ומצד 'ציבור' אינו חייב לעמוד, אלא שחיובו להודות בפני עשרה, והוא כדברי הנצי"ב [שם] והגרי"ז [שם] שחוץ מחיוב הברכה, יש חיוב נוסף של סיפור הנס, ולכן צריך לעמוד 'ביניהם', [וראה הערה הבאה].

61. בבאר היטב [ריט ד] הביא שבהלכות קטנות [ח"א רעא] נקט שהמברך בכלל העשרה, אך הראנ"ח דייק מלשון הגמרא "קמי עשרה" שצריך עשרה חוץ מהמברך, ובשעה"צ [ז] הוכיח שמצטרף לעשרה, שהרי כל המקור לעשרה נלמד מברכת חתנים, ואמרו בכתובות [ז ב] ש"חתנים מן המנין". ובזכרון שמואל [כג ה] כתב לחלק, שבברכת חתנים העשרה נצרכים מדין הברכה [כעין עשרה לידבר שבקדושה] ולכן החתן מצטרף [וגם אינו חיוב של החתן]. אך ב'הגומל' חיובו להודות בפני עשרה [ולמר זוטרא בפני י"ב], ואין המודה יכול להיות בכלל השומעים.

62. רש"י בכתובות [ז ב] כתב שהמקור לכך

[מהעשרה שמברך לפנייהם] רבנן, שנאמר [שם] "ובמושב זקנים יהלוהו".

מתקופה לה רב אשי: ואימא צריך שיהיו כולו העשרה רבנן?

השיב מר זוטרא: וכי מי כתיב "בקהל זקנים"? הרי "בקהל עם" כתיב, ומשמע שאנשי ה"קהל" הם מה"עם", ורק צריך שיהיה בתוכם גם "מושב זקנים" של רבנן.

ועדיין מקשה רב אשי: אם כן, אימא בי עשרה — שאר עמא, ועליהם צריך להוסיף עוד תרי רבנן?

קשיא: (63)

רב יהודה חלש ואתפת, חלה והבריא. על לגביה רב חנא בגדתאה ורבנן, אמרי ליה "ברוך רחמנא דיהבך ניהלן, ולא יהבך לעפרא". (64)

מהכתוב [במדבר כ ח] "הקהל את העדה" הרי ש"קהל" כ"עדה", ו"עדה" היא עשרה, כמו שלמדו לעיל [כא א] מהאמור אצל המרגלים "עד מתי לעדה" ונקראו "עדה" אחר שיצאו יהושע וכלב ונשארו עשרה.

אולם הריטב"א הביא בשם תוס' שהמקור מהאמור בפסח [שמות יב ו] "ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל" קהל ועדה וישראל, ואין עדה פחותה מעשרה כאמור במרגלים.

והנה הטור דייק מלשון אביי שרק לכתחילה "צריך" עשרה, אך בדיעבד גם בפחות, יצא, ולכן אם יודע שלא ימצא עשרה, יברך בפחות, אך רבינו יונה נקט שאם בירך בפחות מעשרה, לא יצא, וכתב המחצית השקל כתב שלדעתו המברך בפחות מעשרה ברכתו לבטלה, אך הגרעק"א כתב שיכול לברך דרך שבח והודאה, אך יש לאסור לברך משום שאם אח"כ יזדמנו לו עשרה, יצטרך לחזור ולברך שוב לפנייהם, וראה בה"ל [ד"ה ו"א] ובהערה הבאה.

63. תוס' כתבו שלהלכה הולכים לחומרא ומברך אפילו בלי תרי רבנן, והיינו שרב אשי נחלק על מר זוטרא ולא הצריך תרי רבנן כלל, וביאר בבה"ל שהכתוב נקט "זקנים" כי הדרך הוא להודות בפניהם כדי שיברכוהו, שהרי גם בועז לקח "עשרה אנשים מזקני העיר" ומבואר בפסוק שרצונו היה שיברכוהו. ובזכרון שמואל

[כג ה] חילק, שבועז בירך ברכת חתנים, ובה העשרה נצרכים מדין הברכה, ולכך אין חילוק בין זקן לרגיל. [והגרעק"א תמה שהרי בכל דרבנן הולכים לקולא. ובפשטות כוונת תוס' שחיוב הברכה חל בעת הנס, והעשרה הם רק תנאי בקיומה, וכיון שודאי התחייב כבר, שוב דינו לחומרא לברך, אף שספק אם מברך כהוגן]. והטור כתב בשם תוס' שדין זה לא נפשט והולכים בו לחומרא, והיינו שרב אשי נחלק על מר זוטרא והצריך תרי רבנן חוץ מהעשרה. והביא שהרי"ף והרמב"ם נקטו שדי בעשרה ותרי מינייהו רבנן, וביאר הב"י שטעמם משום שהוא דין דרבנן, והולכים בו לקולא. והעיר המעדני יו"ט שאם דרבנן הוא, ראוי להקל ולא להצריך רבנן כלל, וביאר הגרעק"א שתרי דרבנן הם רק למצוה, ואם לא מצא יכול לברך בלי רבנן, והנידון אם לכתחילה צריך להחמיר ולחזור שיהיו תרי רבנן חוץ מהעשרה, או שלכתחילה יכול להקל ולכללם בין העשרה, וראה ובזכרון שמואל [כג ג].

64. כתב הטור [שם] שאין ברכתם נחשבת כברכה לבטלה, כיון שנתנו שבח והודאה במקום, כדרך שבני אדם משבחים במקום על הטובה שהזמין להם. ולמד מכך הב"י שהוא מקור המנהג, של האנשים המברכים "הגומל" כשנשותיהם יולדות, אולם הביא בשם רשב"א,

אמר להו: פטרתון יתי מלאודויי.

מקשה הגמרא: והא אמר אבוי, בעי אודויי באפי עשרה?

מתרצת הגמרא: דהו המבקים בי עשרה. (65)

ועדיין קשה: והא איהו לא קא מודה? —

לא צריך, כיון דעני בתריהו "אמן". (66)

אמר רב יהודה: שלשה צריכין שימור מפני המזיקין שמתגרים בהם, ואינם הולכים לבדם אלא בלווי אדם, ואלו הן: א. חולה שהורע מזלו, ב. התן (67) ג. וכלה שהמזיקים מקנאים בהם.

במתניתא תנא: חולה, חיה — יולדת, התן וכלה. ויש אומרים: אף אבל שגם מזלו הורע (68), ויש אומרים: אף תלמידי חכמים בלילה, (69) כי המזיקים מקנאים בהם, ובלא שמירה יש חשש שיזיקום.

שרב חנא ורבנן ברכו משום שרבי יהודה היה רבם, וכמו שמצינו בברכת "שעשה לי נס", שמברך גם על נס של רבו, ואם כן אין להוכיח מכאן למנהג האמור.

65. הגר"א הכיח מכאן כרבינו יונה שאם בריך בפחות מעשרה אפילו בדיעבד לא יצא.

ובהקדמת אשר לשלמה [ח"ג] הקשה הרי רב יהודה יצא רק מדין שומע כעונה, ואינו מודה בפני עשרה, ואף לדעת החזו"א שהשומע יוצא במצוותו של המשמיע, הרי מבואר לעיל שההודאה אינה ברכה גרידא, אלא דין נוסף של סיפור הנס, וזה לא עשה המשמיע.

66. הטור [ריט] הביא בשם הרא"ש שלא יכל לצאת בברכתם מדין "שומע כעונה", אלא ע"י עניית אמן, כי הם לא היו חייבין בה, [אך אם ישמע ממי שמחוייב ב'הגומל' יכול לצאת בברכתו].

והגרע"א [על השו"ע שם] כתב שלא שייך בנוסח ברכתם "שומע כעונה", כי המבקר אומר "ברוך שגמלך", ואילו החולה צריך לומר "שגמלני", ורק אם עונה "אמן" נחשב כמשבח ומודה בעצמו, אולם הריטב"א נקט שיוצא בשמיעה מהם, וביאר האבני נזר [או"ח מ] שאע"פ שנוסחה שונה, כיון שענה 'אמן' יוצא

בברכה שנאמרה במטבע הראוי למברך.

והגרע"א דן אם חולה ששמע ברכה של יורד הים יוצא אפילו בלא עניית אמן, כי הוא מחוייב כמותו, או כיון שחייבם משתי סיבות אינו יוצא אפילו אם ענה "אמן", ובזכרון שמואל [כג ו] כתב שודאי יצא, כי הרי אף אם שניהם היו חולים, הרי כל אחד מודה על ניסו, ומה שחברו יוצא בה הוא משום שברכתן שווה.

67. בפרקי דרבי אליעזר [טז] שנינו "החתן דומה למלך, מה המלך אינו יוצא לשוק לבדו כך החתן אינו יוצא לשוק לבדו", וכתב הרד"ל [אות נח] שמשמעות הלשון "אינו יוצא לשוק" היא מפני כבודו ולא משום שימור, אך לעיל שם [פי"ב אות נח] כתב שמלאכי השרת היו משמרין לאדם בחופתו, מפני המזיקין שהם "בני האלוהים" ו"בנות האדם", ע"ש.

68. במג"א [תקנט ח] כתב שאבל יכול לכת בלילה לבדו אך לא בחבורת אנשים, ומקורו מתרומת הדשן [ח"א רצ] ושם מבואר שצריך ללכת עם עוד אחד או שנים משום שימור.

69. באור זרוע [ק"ש ג] תמה שהרי לעיל [ה א] אמרו שת"ח אינו צריך לקרא ק"ש על מטתו כי תורתו משמרתו, ויישב [בסי' קלז] שתורתו

ואמר רב יהודה: שלשה דברים [המאריך בהן] מאריכין ימיו ושנותיו של אדם, א. המאריך בתפלתו כדי לכוון בה⁽⁷⁰⁾ ב. והמאריך על שלחנו ומתוך כך עניים באים ומתפרנסים על ידו, ג. והמאריך בבית הכסא שהוא מועיל לבריאותו. מקשה הגמרא: וכי המאריך בתפלתו מעליותא היא, והאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן:

כל המאריך בתפלתו ומעיין בה [מצפה שיענה לפי שהתפלל בכוונה], סוף דבר, שאין בקשתו נעשית, ובא לידי כאב לב, שנאמר [משלי יג] "תוחלת ממושכה [תפלה מתמשכת] גורמת למחלה לב".

וכן אמר גם רבי יצחק, שלשה דברים גורמים שיפשפשו במעשי בעליהם, ונמצא שהם מזכירים עונותיו של אדם, ואלו הן: העובר במקום סכנה, כגון תחת קיר נטוי, ובכך מגלה שהוא בוטח בזכויותיו, ועיון

תפלה, שבוטח בזכות תפלתו, ומוסר דין שיש לו על חבירו, לשמים, ומתוך שהוא בוטח בזכויותיו סבור חבירו יענש. הרי שאריכות התפלה גורמת לו רעה, ואיך אמרו שהמאריך בתפלתו מאריכין לו ימיו ושנותיו?

מתרצת הגמרא: הא לא קשיא, כי הא שבא לכאב לב, הוא באופן דמעייין בה, ואילו הא שמאריכין לו ימיו ושנותיו, הוא באופן דלא מעייין בה. והיכי עביר ה"מאריך בתפלתו"?

— המפיש ברחמי. (1)

מבאר הגמרא: הטעם ש"המאריך על שלחנו מאריכין לו ימיו ושנותיו", הוא משום שסיבתו להאריך בסעודה היא דלמא אתי עניא ויהיב ליה לסעוד עמו, (2) ומצינו שהסועד את העניים שלחנו מכפר לו, דכתיב [יחזקאל מא כב] "המזבח עין שלש אמות גבוה". וכתיב [שם בסוף הפסוק] "וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה'".

ומהירות, ונתנו בה שיעור כדי לכוון במתינות, וכמבואר שם שיותר מכך אין להאריך].

1. המהר"ל [נתיב העבודה ו] ביאר שהמקשן היה סבור שכוונת רבי יהודה כי "מאריך" היינו שמושך התיבות ושוהה ביניהם, ובאופן זה אי אפשר שלא יבא לידי עיון תפלה. ומבאר הגמרא שרבי יהודה עוסק באריכות בבקשת רחמים, ולא בעיון תפלה, וראה ביאור נוסף בחפץ ה' [להאו"ח].

2. רש"י בחגיגה [כז א] ביאר שהכוונה להכנסת אורחים, אך תוס' [שם ובמנחות צז א] כתבו שהכוונה ל"גדולה לגימה".

משמרתו רק במקום טהור, שבכל עת הוא עסוק בה, והשימור נצרך רק כשהוא במבואות המטונפים ואינו יכול להרהר בתורה. ורבינו יונה [שם] כתב שהחשש הוא רק כשהולך באישון לילה ואפילה, והרד"ל [שם טז נח] דקדק מכאן שרק לת"ח די בשמירה בלילה, אך השאר צריכים שימור גם ביום.

70. המהרש"א כתב שהברייתא לא הזכירה את המאריך באמן שמאריכין לו ימיו ושנותיו [כדלעיל מז א] משום שהוא כלול במאריך בתפלתו [אכן, לעיל יג ב מצינו כן גם לגבי ה"מאריך באחד", ויתכן שהברייתא נקטה רק אריכות יותר מהרגיל, כדי להרויח תועלת נוספת, אך ב"אמן" ו"אחד" האריכות רק שוללת קיצור